

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו ע

פרשת שופטים, תשס"ד
מספר 562מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

ומי-האיש אשר ארש אשה ולא לקחה

בדברים פרק כ' אנו מוצאים מקבץ של שלושה חוקי מלחמה (פס' א-ט; י-יח; יט-כ). מסתבר כי שלושת החוקים עוסקים בעיקר במלחמת רשות, היינו מלחמת מנע או מלחמה להרחבת גבולות הממלכה.¹ להלן נעיין בחוק הראשון, העוסק בארבע קטגוריות של אנשים הפטורים מן היציאה לקרב ומורשים לשוב לבתיהם (פס' א-ט), תוך תשומת לב מיוחדת לחתן שאירש אישה ולא נשאה.² החוק מורכב מארבעה חלקים: פתיחה (א), דברי הכוהן אל העם (ב-ד), דברי השוטרים אל העם (ה-ח)³ וחתומה (ט).

הפתיחה, וכן דברי הכוהן (א-ד), מכילים קריאה-אזהרה לא לפחד מפני עצמתו הצבאית של האויב, שמתבטאת בכלי הנשק העדיפים שלו (סוס ורכב) ובמספר חייליו (עם רב).⁴ האמונה כי ה' הולך עם צבא ישראל ונלחם למענו, כשם שבעבר נלחם להם במצרים, מבטיחה את הניצחון על האויבים.⁵ לפיכך אין לחשוש מהצמצום במספר הלוחמים עקב שחרור הפטורים והיראים מן המלחמה, שכן לא היתרון המספרי יבטיח את הניצחון, כי אם האמונה בה' ובישועתו.⁶

לאחר דברי ההטפה של הכוהן, המייצג את הסמכות הדתית,⁷ בא תור השוטרים, נציגי הממשל האזרחי, לדבר אל העם. השוטרים, שהם כנראה הפקידים-הסופרים הממונים על הגיוס, מכריזים על שחרור אזרחים מן המלחמה על פי ארבע קטגוריות. חוק זה בנוי בדגם של "שלוש וארבע", שבו הקטגוריה הרביעית מהווה את השיא ואת העיקר (ה-ח):⁸

מי האיש	אשר בנה בית חדש	ולא חנכו	ולקח וישב לביתו	פן ימות במלחמה	ואיש אחר יחנכנו
ומי האיש	אשר נטע פרם	ולא חללו	ולקח וישב לביתו	פן ימות במלחמה	ואיש אחר יחללנו
ומי-האיש	אשר ארש אשה	ולא לקחה	ולקח וישב לביתו	פן ימות במלחמה	ואיש אחר יקחנה
מי האיש	הירא ורץ הלכב		ולקח וישב לביתו	ולא ימס את-לכב אחיו פלכבו	

בשלושת המקרים הראשונים מדובר באדם אשר יזם מפעל אישי חשוב, אך עדיין לא הספיק להשלימו, כלומר עדיין לא קיים את הטקס המתיר לו ליהנות מפועלו. הבונה בית חדש, אינו נכנס לגור בו עד שיחנכנו. אמנם

* עיון זה אני מקדיש לבני יובל ולכל חתן בישראל העולה לתורה בשבת פרשת שופטים, ומתעתד בע"ה לכנוס את כלתו במשך השבוע.

¹ זאת ניתן להסיק מן ההערה המצמצמת של התורה "פן תעשה לכל הערים הרחוקות ממך מאד אשר לא-מערי הגוים-האלה הנח" (פס' טו). זו גם דעת חז"ל, המעירים לגבי החוק הראשון: "במה דברים אמורים? במלחמת הרשות, אבל במלחמת מצוה (המכונה בפי ר' יהודה "מלחמת חובה") הכל יוצאין – אפילו חתן מחדרו וכלה מחפתה" (משנה סוטה ח, ז).

² חוק זה נידון בהרחבה על ידי חז"ל במשנה סוטה, פרק ח; בתלמוד בבלי, סוטה מ"ב ע"א-מ"ד ע"ב; ובתלמוד ירושלמי, סוטה, פרק שמיני (כב-כג). לפירושים על דרך הפשט לפרשה זו, ראה בין השאר, פירושו של ר' דוד צבי הופמן על ספר דברים, כרך ב, עמ' שצ"ד-ת; המבוא של משה צפור לפרק כ' בעולם התנ"ך, דברים, 1994, עמ' 155; וכן פירושיהם של רייט (Ch. Wright, Deuteronomy, 1996, pp. 227ff.), קריסטנסן (D.L. Christensen, Deuteronomy 1:1-21:9, pp. 433ff.) וטייגי (J.H. Tigay, Deuteronomy, 1996, pp. 186ff.; 222f.).

³ מבחינת התוכן והמבנה הספרותי, יש לראות בשני הדיבורים של השוטרים (ה-ז, ח) סעיף משפטי אחד.
⁴ במלחמות כיבוש הארץ נאלץ צבא ישראל, שהיה מורכב מחיל רגלים, להילחם בצבאות הכנענים שהיו מצוידים בסוס ורכב, חיל השריון של אותם הימים (ראה יהו' יא: ד; שו' ד: ג ואילך).

⁵ לעיקרון אמונה זה ראה עוד דב' ז: יז-כא; שו' ד: טו; שמ"ב כב: ו ואילך; יש' ל: טז; לא: א; הו' יד: ג; השווה במיוחד תה' כ: ח: "אלה ברכב ואלה בסוסים ונאנחנו בנשם ה' א-ל-להינו נזכיר". ומפני נוכחות ה' בקרב העם, נדרש מחנה ישראל להיות תמיד טהור וקדוש (דב' כג: טו). וראה גם משנה סוטה ח, א: "הן באין בנצחוננו של בשר ודם, ואתם באים בנצחוננו של מקום".

⁶ המקרה הקלסי בהיסטוריה המדגים עיקרון זה הוא מלחמת גדעון במדין (שו' ז: א-ח).
⁷ מן הצורה המיוחדת "הכהן" למדו חז"ל כי מדובר כאן בכוהן שיעוד ונמשח במיוחד לתפקיד זה, והוא נקרא במקורות: "כהן משוח מלחמה" (משנה סוטה ח, א).

⁸ לדגם ספרותי נפוץ זה ראה לדוגמה עמוס א: ג ואילך; משי' ל: יח ואילך.

דוגמאות לחנוכת מבני ציבור מצאנו במקרא,⁹ אך טקס או מנהג לחנוכת בית פרטי לא מצאנו.¹⁰ לעומת זאת, יש לשער כי במקרה השני מדובר בדין 'כרם רבעי', שפרותיו בשלוש השנים הראשונות הם ערלה, ואסורים באכילה. בשנה הרביעית הפרות נחשבים ל"קדש הלולים לה'" ומצווה לאכלם בירושלים.¹¹ מכאן ש"לחלל כרם" משמעו, כנראה, לאכול את פרוי בשנה הרביעית, ובכך להפכו לחולין.¹² המקרה השלישי הוא האיש שאירש אישה ולא לקחה. לפי המנהג הקדום, היה החתן מארש לו כלה במתן מוהר לאביה. עם תשלום המוהר, הכלה נתקדשה לו, ונחשבה לאשתו לכל דבר (השווה שמ' כב: טו-טז; דב' כב: כג-כט; שמ"א יח: כה). לאחר תקופת זמן (השווה משנה כתובות ה, ב), החתן היה לוקח את הכלה לביתו, ומשלים את הליך הנישואין. לפיכך, "אִרְשׁ אִשָּׁה וְלֹא לָקָחָהּ", פירושו: קידש לו אישה אך לא הספיק לשאת אותה.

לאחר שהשוטרים שחררו את אלה שהיו זכאים להשתחרר מפאת מצבם האישי,¹³ הם קוראים ל"כל הירא ורך הלבב"¹⁴ לחזור לביתו (פס' ח), כדי שלא יגרום לדמורליזציה בצבא. לאחר שכל הזכאים לשחרור וכל העלולים להפריע למאמץ המלחמתי הוחזרו לבתיהם, הצבא נערך ליציאה לקרב (פס' ט).¹⁵

נחלקו המפרשים בשאלת הטעם לשחרור שלוש הקבוצות הראשונות משרות קרבי. יש אומרים כי הסיבה לשחרורם היא שאין דעתם ולבם נתונים למלחמה, והם לא יביאו תועלת ללוחמים, אלא רק יפריעו להם.¹⁶ אחרים אומרים כי מטרת שחרור קבוצות אלה היא דווקא להבטיח המשכיות לחיים הטבעיים של העם, למרות המלחמה.¹⁷ מפרשים אחרים מצביעים על כך כי שלוש הקטגוריות האלה מופיעות גם בנוסח הקללה: "אִשָּׁה תֹאֲרֹשׁ וְאִישׁ אַחֵר יִשְׁכַּבְנָהּ, בֵּית תְּבֻנָּה וְלֹא תִשָּׁב בּוֹ, כָּרֶם תִּטַּע וְלֹא תִחַלְלֶנּוּ" (דב' כח: ל). העוקץ שבקללה זו הוא כי לא זו בלבד שהאיש לא ייהנה מפרי עמלו, אלא שאדם אחר ייהנה ממנו.¹⁸ לפי פירוש זה, כדי למנוע מן האזרח גורל דומה הנחשב לקללה, הוא שוחרר מן המלחמה באותן נסיבות.

יש לשער כי חוק זה נועד בראש וראשונה לצעירים רווקים מן השורה, העומדים להקים משפחה בפעם הראשונה בחייהם. ואכן, סדר המקרים הנזכרים כאן תואם את התהליך הטבעי של הקמת משפחה: ברגיל, אדם בונה לו בית מגורים, אחר כך נוטע לו כרם שממנו יתפרנס, ורק אחר כך הוא נושא לו אישה. גם ירמיהו הנביא מזכיר את שלוש הפעולות באותו הסדר, כאשר הוא מייצג לגולי בבל לבנות להם בגולה חיים נורמליים: "פֶּה אָמַר ה' צִבְאוֹת ... לְכָל הַגּוֹלָה... בְּנוּ בָתִּים וְשָׁבוּ וְנָטְעוּ גִּנּוֹת וְאָכְלוּ אֶת פְּרִיָּן. קָחוּ נָשִׁים וְהוֹלִידוּ בָנִים וּבָנוֹת" וכו' (יר' כט: ד-ו). וכן אמרו חז"ל (בבלי, סוטה, מד, ע"א): "תנו רבנן: 'אשר בנה, אשר נטע, אשר ארש' - לימדה תורה דרך ארץ, שיבנה אדם בית ויטע כרם ואח"כ ישא אשה". לפיכך נראה לי כי עיקר מטרת חוק זה לאפשר לכל אחד בישראל להקים בית, לייסד משפחה ולהעמיד צאצאים.

הפטור משרות צבאי למי שנשא אישה חדשה מוזכר גם במקום אחר בספר דברים, בסמוך לדין האישה הגרושה והחוזרת (כד: א-ד):¹⁹ "כִּי-יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה תְּדַשָּׁה וְלֹא יֵצֵא בְּצָבָא וְלֹא יַעֲבֹר עָלָיו לְכָל דְּבַר נָקִי יִהְיֶה לְבֵיתוֹ שָׁנָה אַחַת וְשִׁמְחָה אֶת אִשְׁתּוֹ אֲשֶׁר לָקַח" (כד: ה). אלא שבעוד דין החזרה מן המלחמה דואג לכאורה לאינטרס של החתן,²⁰ הרי דין הנושא אישה חדשה דואג לאינטרס של האישה, שהרי הנימוק לדין זה הוא: "וְשִׁמְחָה אֶת אִשְׁתּוֹ אֲשֶׁר לָקַח".²¹

⁹ השווה חנוכת הבית הראשון ע"י שלמה (מל"א ח: סג) וחנוכת בית שני ע"י שבי ציון (עז' ו: טז-יח); וראה עוד תה' ל: א.
¹⁰ זו כנראה הסיבה להערת רש"י על המלים "ואיש אחר יחננו" – "ודבר של עגמת נפש הוא זה". בשני המקרים הבאים לא נזקק רש"י לנימוק זה, שכן מדובר בהם במצוות מפורשות שהנהגה במלחמה לא יזכה לקיימן. יש להעיר, כי לפי התרגום הירושלמי חנוכת הבית צוינה על ידי קביעת המזווה.

¹¹ ראה ויק' יט: כג-כה המתפרש לאור דב' יד: כב-כג (הש' משנה מעשר שני ה, א-ה). וראה עוד יש' סב: ח-ט.
¹² או לאכלו בשנה החמישית, כאשר הפרי כבר חולין (כך שד"ל, טיגיי ורוב החודשים). הביטוי מופיע עוד בדב' כח: ל; יר' לא: ד: "עוד תטעי קרמים בקרי שמרון נטעו נטעים ויחללו". אולם לפי חז"ל (מעשר שני, שם) "ולא חללו" – משמע: לא פדאו בשנה הרביעית, שהפירות טעונים לאכלן בירושלים או לחללן בדמים ולאכול הדמים בירושלים. הרמב"ן ואחרים מפרשים "ולא חללו" מלשון מחול וחלילים, שבהם נהגו לחגוג את הבציר בכרמים (השווה שר' כא: כא).

¹³ לפי הירושלמי, סוטה ח, הלכה ט, היו המבקשים להשתחרר בשל הסיבות המנויות לעיל צריכים להביא ראיה לזכאותם להשתחרר: "ותני: כולהן צריכין להביא ראיה לדבריהן חוץ מזה שעדיין עמו" (היינו: הירא ורך הלבב).

¹⁴ לדעת רבי עקיבא, יש להבין ביטוי זה כמשמעו: מי "שאינו יכול לעמוד בקשרי מלחמה ולראות חרב שלופה", היינו מדובר בחולשה פסיכולוגית. לדעת ר' יוסי הגלילי, הכוונה לאדם "הירא מפני העברות שבידו", היינו מדובר בחוסר ביטחון הנובע מפגם מוסרי או מצפוני של הלוחם. לדעתו, שלוש הקבוצות האחרות של החוזרים אינן אלא כיסוי לקבוצה זו: הם שוחררו אך ורק כדי שהבריות יתלו את חזרתם של החוטאים בסיבות האחרות, ולא יתביישו לחזור (משנה, סוטה ח, ה).

¹⁵ חז"ל דרשו כי במילים "וּפָקְדוּ שָׂרֵי צִבְאוֹת בְּרֹאשׁ הָעָם" מדובר במינוי זקופים חמושים בשני קצות המחנה, שתפקידם היה למנוע מלוחמים לערוק משדה הקרב (משנה סוטה ח, ו).

¹⁶ "הטעם כי לבו וכל תאוותו לחנוך ביתו, והנה לבו לביתו לא למלחמה, על כן ינוס ויניס אחרים" (ראב"ע על "חננו"). כך מפרש כבר יוסף בן מתתיהו (קדמוניות ד, ח, מא), ומעין זה מפרש הרשב"ם (מהדורת ראזין, עמ' 218).

¹⁷ בדומה למצבנו היום, כאשר אנו מנסים (ובמידה רבה גם מצליחים) להמשיך בשגרת חיינו לנוכח המלחמות והתקפות הטרור התכופות שאנו חשופים להן.

¹⁸ לקללות מעין אלה ראה גם עמוס ה: יא; מיכה ו: טו; צפניה א: יג; איוב לא: ח.
¹⁹ אולי הסיבה לסמיכות פרשיות זו היא, שדין הנושא אישה חדשה בא לחזק את קשר הזוגיות ולמנוע מצבים של גירושין.

²⁰ שלא תיגרם לו עגמת נפש, או שלא יהיה נתון לגעגועים על ארושתו, או שלא יחשוש שייהרג בלא בנים וכדומה.

²¹ וכבר עמדו המפרשים על היחס ההומני והרגיש שחוק זה מבטא כלפי האישה הנשואה. דבר זה תואם את המגמה הכללית של ספר דברים, להגן על זכויות האישה ולהשוות את דינה לדינו של הגבר (השווה טו: יב-יח; כא: טו-יז; כב: יג-ט).

לפי חוק זה, גם מי שכבר נשא את אשתו והכניסה לביתו – פטור מן היציאה לקרב במשך כל השנה הראשונה לנישואיו.²² נראה שדין זה סותר לכאורה את הדין של הארוש החוזר מן המלחמה בפרשתנו. שכן, ניתן היה להניח שהארוש פטור מן המלחמה, ואילו הנשוי חייב בשירות צבאי.

חז"ל התייחסו להבדלים בין שני החוקים, בהניחם כי אין דינו של הארוש החוזר מן המלחמה כדין הנשוי: זה שאירש אישה ולא לקחה, אמנם משוחרר משרות קרבי, אך מחויב לשרת בעורף בתפקידים לא-קרביים, כגון אספקת מזון לצבא ותיקון הדרכים,²³ ואילו זה שנשא אישה חדשה פטור מכל שירות צבאי, בחזית ובעורף, ואינו זז ממקומו כלל.²⁴ ואולם, החזרה המשולשת על הביטוי "ילך וישב לביתו" בפרשתנו, מלמדת כי לפי פשוטו של מקרא השחרור מן השרות הצבאי הוא מוחלט, והפטורים חזרו לבתיהם להשלים את המפעל בו החלו.

לפיכך מסתבר כי הפטור המלא משרות צבאי למשך שנה נוגע רק לנושא אישה חדשה (להלן כד:ה), ולא למקרים האחרים (היינו למי שכבר חנך את ביתו או למי שכבר חילל את כרמו), ועדיף לראות בדין זה הרחבה של דין הארוש: לא רק מי שאירש אישה ולא הספיק לשאתה, אלא אף מי שכבר נשא את אשתו וכינסה לביתו, פטור משירות ממלכתי כלשהו (קרבי או לא-קרבי) במשך השנה הראשונה לנישואיו. בפרק זמן זה הוא אמור לשמח את האישה שזה מקרוב נשאה, ובכך לחזק את קשר הזוגיות, שהוא היסוד שעליו עומדת המשפחה.²⁵

פרופ' יעקב קליין

המחלקה ללשון העברית והמחלקה לתנ"ך

²² הכתוב מדגיש כי מדובר רק במי שנושא אישה חדשה, ולא במחזיר גרושתו (משנה סוטה ח, ג), כדי שלא יוכל אדם להתגרש מאשתו על מנת לשאתה מחדש כדי להתחמק מן הגיוס (טיגיי, קריסטנסן).

²³ זאת הם דייקו, מן הסתם, מן הנימוק: "פן ימות במלחמה". המשרת בעורף - אין חשש שיהרג, ואחר המלחמה הוא יוכל לחזור לביתו ולשאת את האישה שאירש, וכן לגבי שני המקרים הראשונים.

²⁴ והוא הדין, לשיטת חז"ל, בשני המקרים הראשונים - הבונה בית והנוטע כרם (ראה משנה סוטה ח, ב-ד).

²⁵ הפטור מן הגיוס הוא לשנה אחת, כנראה כדי לאפשר לזוג הצעיר להעמיד צאצא לפני צאת הבעל לצבא; השווה בר' יח:יד (קריסטנסן).